

Marija Stefanović

Uniwersytet w Nowym Sadzie, Wydział Filozoficzny, Serbia

ORCID: 0000-0002-0422-4226 | e-mail: mstefanovic@ff.uns.ac.rs

O konceptualizacji pojęcia *odličan* w języku serbskim: analiza synonimii i budowy wewnętrznej wyrazu

DOI: 10.34739/clg.2023.15.07

Wstęp

W naszych wcześniejszych badaniach rosyjskich słów wyrażających ocenę pozytywną¹ ustalono istnienie silnego związku pojęciowego między leksemami *horošij, cennyj i važnyj*². Metodologia badań obejmowała nie tylko analizę znaczenia samych wyrazów tak, jak są one definiowane w reprezentatywnych źródłach leksykograficznych, lecz także analizę budowy wyrazów³ oraz synonimów wyjaśniających ich znaczenie w jednojęzycznych słownikach eksplikatywnych. Taki sposób analizy słów związanych z oceną pozytywną wykazał, że w budowie słowa *często* można zidentyfikować metafory pojęciowe typu WAŻNE / DOBRE / CENNE ZNACZY WYSOKIE / TRUDNE / DUŻE, które, sądząc po danych z innych języków (Yu i in. 2017; Schneider i in. 2011; Schubert 2005), prawdopodobnie są uniwersalne. Ponadto materiał językowy niewątpliwie potwierdził, że eksponowanie pozytywnych cech obiektu

¹ Wnioski uzyskane na podstawie analizy rosyjskich źródeł leksykograficznych można w dużej mierze odnieść także do materiału serbskiego, gdyż wiele leksemów ma ten sam rdzeń. O wartości leksemu *wrednost* w języku serbskim (zob. Stefanović 2022b).

² Do badań włączono słowo *važnyj*, ponieważ występuje ono w dużej liczbie definicji słów związanych z ogólną oceną pozytywną.

³ Budowa wyrazu wskazuje na przyczyny, które skłoniły użytkowników języka do użycia w procesie nominacji określonego rdzenia lub afiksu, które według nich są najbardziej adekwatne do nazwania terminu w nominacji pierwotnej lub których semantyka umożliwia rozszerzenie znaczenia słowa już istniejącego w nominacji wtórnej. Analizując wewnętrzną formę słowa, bierze się również pod uwagę semantykę afiksów, które we współczesnym języku są czasami uważane za część rdzenia (por. Zaliznjak 2006: 46, 48).

odbywa się również za pomocą wyrazów, których budowa sugeruje dobrą widoczność i zdolność przyciągania uwagi otoczenia (np. przez rdzeń *vid-* i *gled-* w ros. *vidnyj*, serb. *viđen*, *ugledan*), nie tylko z powodu wymiarów fizycznych, co lepiej oddają metafory pojęciowe, lecz także ze względu na umieszczenie ich w szczególnym miejscu w szeregu obiektów (w najbardziej wyeksponowanym, pierwszym miejscu w szeregu – np. ros. *pervoklasnyj*, serb. *prvoklasni*), co jest istotne z perspektywy kulturowej. Potwierdził się również bardzo silny związek między ogólną oceną pozytywną a oceną pozytywną w sensie estetycznym (DOBRE ZNACZY PIĘKNE). We wspomnianych badaniach przyjęto założenie, że przez wskazanie (metaforyczne) dużych wymiarów fizycznych i umieszczenie na pierwszym miejscu w szeregu obiektu ocenianego pozytywnie wyróżnia się on zasadniczo spośród innych wizualnie i/lub przenośnie, i w ten sposób lepiej funkcjonuje w społeczeństwie jako przykład czy wzorzec.

Wiele słów w sekwencji synonimów z dominantą *odličan*, a także samo słowo *odličan*, we współczesnym języku serbskim ma wielorakie znaczenie i często zdarza się, że są one również definiowane w słownikach za pomocą synonimów. Zważywszy, że w przypadku wieloznaczności metafora rozszerza znaczenie z jednego pojęcia lub przedmiotu na inny, a także z uwagi na fakt, że ciągi synonimiczne często zawierają słowa, których budowa jednoznacznie wskazuje, że źródłem motywacji ich powstania jest metafora pojęciowa, celem niniejszych badań będzie ustalenie, jakie elementy budowy leksemu *odličan* oraz elementy ciągu synonimicznego, w którym dominuje leksemu *odličan* (jak przedstawiono w RS)⁴, umożliwiają wykorzystanie tych wyrazów do wyrażania oceny pozytywnej, gdyż dla części z nich źródła leksykograficzne nie wskazują istnienia tego znaczenia. Badania te dają możliwość określenia wspólnych kognitywno-semantycznych i kulturowo relewantnych elementów, które łączą wyrazy ze wspomnianego ciągu synonimicznego z innymi wyrazami wyrażającymi ocenę pozytywną. Korpus badawczy, oprócz RS, składa się ze źródeł leksykograficznych – reprezentatywnych słowników języka serbskiego (RSANU, RMS, RSJ MS)⁵,

⁴ Leksem *odličan* został wybrany, ponieważ jest niewątpliwie częścią repertuaru językowego wyrażającego ogólną ocenę pozytywną (por. Arutjunova 1999: 198), a ciąg synonimów dla dominanty *dobar* w RS składa się głównie z przymiotników odnoszących się do cech istoty ludzkiej, więc analiza tego ciągu synonimów dałaby dane niepełne, ponieważ nie obejmowałaby przedmiotów nieożywionych ocenianych pozytywnie.

⁵ Biorąc pod uwagę objętość materiału leksykalnego w RSAN, jest on wykorzystywany jako podstawowe źródło danych. W przypadku braku leksemów (ze względu na niekompletność RSANU) dane pobierane są z RMS, a gdy nie są one prezentowane w RMS lub nie jest określone

w badaniach analizuje się również wyrazy używane przez leksykografów przy definiowaniu haseł. Na początku każdego rozdziału podano odpowiednie części definicji leksykograficznych.

1. Analiza korpusu

Szereg synonimów dla dominanty *odličan* w RS (410) składa się z 57 słów i wyrażeń. Autorzy uważają, że zbliżone znaczeniowo są do niej także ciągi synonimiczne z dominantami *božanstven*, *savršen*, *talentovan* i *ogroman*. Bez wyróżniania cech stylistycznych odnotowano 31 synonimów: *izuzetan* (wyjątkowy), *izvrstan* (wyśmienity), *vanserijski* (niepowtarzalny), *vanredan* (szczególny), *impresivan* (imponujący), *savršen* (doskonały), *genijalan* (genialny), *vrhunski* (szczytowy), *očaravajući* (czarujący), *osobit* (osobliwy), *izvanredan* (nietypowy), *poseban* (niezwykły), *majstorski* (mistrzowski), *nestvaran* (niewiarygodny), *sjajan* (światny), *neponovljiv* (niepowtarzalny), *fascinantan* (fascynujący), *optimalan* (optymalny), *bogovski* (boski), *fantastičan* (fantastyczny), *neverovatan* (niemożliwy), *fenomenalan* (fenomenalny), *vrstan* (rasowy), *ingeniozan* (pomysłowy), *briljantan* (błyskotliwy), *kao bog* (jak Bóg), *istaknut* (wybitny), *jako dobar* (bardzo dobry), *legendaran* (legendarny), *predobar* (prześwietny) i *bogomdan* (dany od Boga), poza tym jeszcze 26 słów nacechowanych stylistycznie, które ze względu na ograniczenia formalne nie zostaną tutaj szczegółowo przeanalizowane. Klasyfikuje się je na podstawie podobieństwa środków językowych, które zostały zidentyfikowane jako przyczyna możliwości ich użycia w znaczeniu oceny pozytywnej. Występują bądź jako synonimy, bądź jako słowa definiujące je w słownikach. Kluczowa okazuje się budowa wyrazu dla uzyskiwania (lub rozpowszechniania) znaczenia oceny pozytywnej, nawet w przypadkach, gdy nie jest ona odnotowana w źródłach leksykograficznych, ani też gdy w definicjach wyrazów *dobar* lub *odličan* nie używa się jednoznacznych wskaźników oceny.

1.1. Leksem *odličan*

Samo słowo *odličan* we współczesnym języku serbskim ma dwa znaczenia (RMS 4, 44) i oba odnoszą się do oceny pozytywnej: 1.a. wyróżniający się

ich znaczenie – z jednotomowego RSJ MS, który również podaje znaczenia słów należących do najnowszej warstwy leksykalnej języka serbskiego. W przypadkach, gdy słowo ma więcej niż jedno znaczenie, analizowane są znaczenia związane z oceną.

najlepszymi cechami, doskonały, wyjątkowy; b. którego wiedza została oceniona najwyżej; 2. bardzo ceniony, szanowany⁶.

A zatem *odličan* odnosi się do czegoś, co jest lepsze niż „tylko” dobre. Środki językowe użyte do zdefiniowania tego słowa powtarzają się w innych synonimach: wysoka ocena pozytywna w pierwszym znaczeniu jest wyrażona wprost – użyto stopnia najwyższego ogólnej oceny pozytywnej (serb. *najbolji*, tu: *najlepsze [cechy]*), a budowa przymiotnika i elementów ciągu synonimicznego, występujących w definicji, wskazuje na wyodrębnienie się obiektu z grupy innych: *iz+vrst-*, *izvan+red-* (serb. *izvrstan*, *izvanredan*, tu: *doskonały, wyjątkowy*). W znaczeniu określonym jako 1.b używany jest stopień najwyższy słowa utworzonego przez podstawową metaforę pojęciową DOBRZE ZNACZY WYSOKO/U GÓRY (serb. *veoma*, tu: *najwyżej*), a w drugim znaczeniu definicja zawiera przysłówek oznaczający dużą ilość (serb. *veoma*, tu: *bardzo*), słowo o pozytywnej konotacji, którego rdzeń sugeruje wysoką wartość (serb. *cenjen<cen-*, tu: *szacowany*), a także metaforę łączącą pozytywną ocenę z wyrazistością wizualną, widocznością (serb. *ugledan<-gled-* [*patrz-*], tu: *ceniony*).

1.2. Elementy ciągu synonimów, które w definicji lub w budowie wyrazu zawierają wyraźnie wyrażoną ocenę pozytywną

Ocena pozytywna w definicji elementu ciągu synonimicznego występuje w synonimach *izvrstan* (RSANU 7, 375–376), tj. taki, który charakteryzuje się wybitnymi cechami, doskonały, wspaniały; *vanredan* (RSANU 2, 388) 2.c: doskonały, wybitny, wspaniały; *vrhunski* (RSANU 3, 102): szczytowy, taki, który należy do najlepszych, najbardziej znaczących; mający najlepsze osiągnięcia; *izvanredan* (RSANU 7, 319–320) 2.v: tj. taki, który odznacza się jakością, wartością, doskonały, znakomity; *sjajan* (RMS 5, 790) 2.a: tj. taki, który wyróżnia się jakością, który ma dużą wartość, doskonały, znakomity, niezwykle; *vrstan* (RSANU 3, 77): 1. tj. ten, który wyróżnia się pewnymi cechami pozytywnymi; a. szanowany, ceniony, wybrany; b. celujący, wybitny, wyjątkowo dobry, godny pochwały; *briljantan* (RSANU 2, 174) 2: wybitny, świetny, doskonały; *bardzo dobry* i *prześwietny*.

Jak widać ze źródeł leksykograficznych, prawie wszystkie synonimy leksemu *odličan* są definiowane przez inne synonimy, a jego eksplicytna

⁶ 1.a. koji se ističe najboljim osobinama, izvrstan, izvanredan; b. čije je znanje ocenjeno najvišom ocenom; 2. veoma cenjen, ugledan.

ocena pozytywna jest tylko jednym ze środków językowych, za pomocą których został wyrażony pozytywny stosunek do przedmiotu opisanego przez dane słowo. Stosowane są superlatywy (serb. *najbolji*, tu: *najlepszy*), przysłówki i przedrostki tworzące przymiotniki pochodne o odcieniu dużej lub zwiększonej intensywności (serb. *jako dobar, predobar*, tu: *bardzo dobry, prześwietny*), wyrazy, których budowa sugeruje oddzielenie się od innych podobnych obiektów – o czym będzie mowa później (np. słowa *izvrstan* [iz+vrst-] i *izvanredan* [izvan+red-], *neobičan, odabran, odlikuje se*, czyli *niezwykły, wybrany, wyróżnia się*) – lub związek z pozytywną oceną estetyczną (serb. *divan*, tu: *wspaniały*), z metaforą pojęciową DOBRZE ZNACZY WYSOKO / U GÓRY (serb. *vrhunski, najviši*, tu: *szczytowy, najwyższy*) i ze wskazaniem na efekt wizualny, jaki powinny mieć obiekty oceniane pozytywnie (serb. *viđen<vid-, ugle-dan<gled-*, od: *vid-* [wid-] i *gled-* [patrz-], tu: *ceniony, szanowany*). Pojęciowo wiążą się z tym przymiotniki *sjajan* i *briljantan*, które pojawiają się zarówno jako elementy sekwencji synonimów, jak też w definicjach innych wymienionych powyżej synonimów. Kolejnym narzędziem językowym wykorzystywanym w definicjach tych synonimów są wyrazy o konotacjach pozytywnych (*pohvalan, vrednost, kvalitet*, czyli *godny pochwały, wartość, jakość*).

1.3. Synonimy, w których definicjach leksykograficznych nie używa się wprost jednoznacznej oceny pozytywnej

Wyodrębniono pięć grup synonimów, w definicjach których nie ma leksemów *dobar* i *odličan*, lecz zawarte w nich inne środki językowe jednoznacznie wskazują, że danych wyrazów można używać również w znaczeniu oceny pozytywnej. Kolejność grup wynika z liczby zawartych w nich synonimów.

1.3.1. W budowie synonimów lub w ich definicjach używane są słowa o konotacji pozytywnej

Pozytywna konotacja została zarejestrowana w definicjach synonimu *savršen* (RMS 5, 603): który jest bez wad, kompletny, wzorowy, idealny; *genijalan* (RSANU 3, 240): który posiada cechy geniusza, pochodzi od geniusza; niezwykle utalentowany, bystry, inteligentny; *majstorski* (RSANU 11, 790) 1: po mistrzowsku, jak mistrz / fachowiec; bardzo umiejętnie, fachowo, doskonale; *optimalan* (RMS 4, 173): który najlepiej gdzieś pasuje, najkorzystniejszy ze wszystkich możliwych; *bogovski* (odnosi się do *bożanski* > *božanstven* [oba *boski*] (RSANU 2, 19) 1: wspaniały, wzniosły, niezwykły, cudowny; *ingenio-*

zan (RSANU 7, 731): pomysłowy, sprytny, dowcipny, przebiegły; błyskotliwy; *bogomdan* > *bogodan* (RSANU 1, 688–689) 1.b: kto ma wyjątkową wartość; *kao bog* [jak bóg].

Bog, genije, majstor, uzor, ideal jako słowa o wyjątkowo pozytywnej konotacji są motywatorami dla kolejnych synonimów leksemu *odličan*. W objaśnieniach ich znaczeń oraz znaczeń innych synonimów z tej grupy używa się także leksemów motywowanych określeniami wybranych wartości w kulturze serbskiej: mądrość (serb. *uman, oštrouman*, tu: *inteligentny, bystry*), duch (serb. *duhovit*, tu: *dowcipny*), występuje poza tym samo słowo *vrednost* (wartość), mianowicie w definicji przymiotnika *bogo(m)dan*. Niektóre definicje synonimów zawierają również wskazówkę, że pozytywnie ocenia się integralność przedmiotu (serb. *bez nedostatka, potpun*, tu: *bez wad, kompletny*)⁷. Interesujące jest też to, że przy wyjaśnianiu znaczenia słowa *božanstven* użyto synonimów, w budowie których obecne są metafory pojęciowe DOBRZE ZNACZY DUŻO (serb. *veličanstven*, tu: *wielki, wspaniały*) i DOBRZE ZNACZY U GÓRY (serb. *uzvišen*, tu: *podniosły*), oraz informacje o odróżnianiu pozytywnie ocenianego obiektu od innych obiektów (serb. *izvanredan, izuzetno*, tu: *niezwykły, wyjątkowy*), a także o związku pozytywnej estetyki z ogólnie pozytywną oceną (serb. *divan*, tu: *śliczny*). Budowa słowa *uzor* łączy ocenę pozytywną z aspektem wizualnym poprzez rdzeń *zor-*: *uzor* [źrz- : weźrz-], częśćkę, która oznacza coś, co powinno się naśladować, na czym warto się wzorować, w co należy wejrzeć, wpatrzeć się (<*-gled-*), coś, co stanowi wzór do naśladowania.

1.3.2. Obiekt różni się od innych

W tej grupie znajdują się synonimy *izuzetan* (RSANU 7, 652): taki, który stanowi wyjątek, inny niż pozostałe; specjalny, niezwykły, wyjątkowy; *vanserijski* (RSJ MS, 123): taki, który nie jest seryjny (zwykły, typowy), jest nietypowy, niezwykły, szczególny w sensie pozytywnym, nadzwyczajny; *osobit* (RMS 4, 221-222) 1: taki, który się czymś wyróżnia, wyjątkowy, wybitny; *poseban* (RMS 4, 740) 2: taki, który różni się od innych, który jest przeznaczony specjalnie do czegoś; *neponovljiv* (RSANU 15, 301): taki, którego nie można powtórzyć, taki, który nie może wydarzyć się ponownie; osobliwy, jedyny w swoim rodzaju; *fenomenalan* (RMS 6, 663): wyjątkowy, wybitny, niezwykły oraz *istaknut* (RSANU 8, 332) 2: taki, który ma w czymś przewagę,

⁷ Ta metafora jest obecna także w konceptualizacji innych wartości, na przykład zdrowia fizycznego i psychicznego, por. *isceliti* ('scalić' [serbska częśćka *-cel-* jak polskie *-cal-, cały*] w sensie *zagoić*), wyrażenie *nije čitav* (dosł. 'nie jest cały' w sensie 'brakuje mu rozumu').

który przewyższa innych zdolnościami, reputacją, znaczeniem (czasem wadami), który stoi poza, odstaje się od reszty.

Znaczenie odróżniania się od innych przedmiotów niekoniecznie oznacza, że mowa o różnicy w sensie pozytywnym, jak podkreśla leksykograf w związku z przymiotnikiem *istaknut*, aczkolwiek wprost sugeruje się możliwość, iż jest to ocena pozytywna (zob. definicję *vanserijski*). Powyższe synonimy w większości tłumaczy się przez leksem *izvanredan*, którego budowa wskazuje na usytuowanie przedmiotu poza szeregiem (*red*) innych podobnych, co prowadzi do jego wizualnego wyróżnienia. Obraz przedmiotu wyodrębnionego z tła widać także w budowie słów *osoben*, *poseban*, *jedinstven* oraz słów i wyrażen *drukčiji od ostalih, koji se razlikuje od drugih, neobičan, neuobičajen*. Na unikalny charakter, a więc wyjątkowość obiektu, wskazuje poprzez swoją budowę również przymiotnik *neponovljiv*. Użycie słowa *prednost* (w definicji słowa *istaknut*) przez jego budowę wskazuje na wyodrębnienie przedmiotu wskutek umieszczenia go w specjalnym miejscu (przed innymi). Sformułowania *iznad ostalih, koji odskače od ostalih* kojarzą obraz z pozycjonowaniem ponad resztą, co może konotować także metaforę pojęciową DOBRZE ZNACZY U GÓRY ze szczególną pozycją obiektu, na który należy zwrócić uwagę, obojętnie, czy mowa o cechach pozytywnych, czy negatywnych.

1.3.3. Obiekt należy do sfery nierzeczywistej, niemożliwej, fantastycznej

W definicjach poniższych synonimów lub w ich budowie wskazano, że przedmioty oceniane przez niektóre synonimy słowa *odličan* są uważane za tak nietypowe, że porównuje się je do rzeczy niezemskich lub magicznych: *očaravajući > očarati* [*czarujący > oczarować*] (RMS 4, 283) 2. czarować wdziękiem, pięknem, zaletami, zachwycać; *nestvaran* (RSANU 14, 712), który (jakby) nie istnieje w realnym świecie, w rzeczywistości, który pojawia się tylko w świecie wyobraźni, fantazji, poza rzeczywistością; *fascinantan* (RMS 6, 660): taki, który czaruje, fascynuje, opętuje; *fantastičan* (RMS 6, 657) 1: stworzony przez wyobraźnię, fantazję, nierealny; dziwny, niesamowity; *neverovatan* (RSANU 14, 712) 1.a: taki, w którego trudno uwierzyć, który nie jest prawdopodobny, wątpliwej prawdziwości; niemożliwy, nierealny, wyobrażony. 2.a: taki, który jest trudny do zrozumienia, niezwykły, dziwny, dziwaczny.

Duża liczba synonimów wskazuje, że przedmiot określany jako *odličan* jest uznawany nie tylko za tak odmienny, należący do sfery wyobraźni czy fantazji, lecz także sugeruje, że jego istnienie jest niemożliwe lub nieprawdopodobne, tzn. że jest wytworem wyobraźni. Przymiotniki *očaravajući* (utworzony od czasownika *očarati*) oraz *fascinantan* zawierają w sobie nutę bierności obserwatora, który zachowuje się tak, jakby był bezsilny wobec czarów rzucanych na niego przez obiekt. To, jak pokażemy później, jest istotne dla konceptualizacji pojęcia *odličan*, czyli kwestii doskonałości w języku i kulturze. Podobne ujęcie względnej bezradności obserwatora (ze względu na konieczność włożenia dużego wysiłku) występuje w definicji synonimu *neverovatan*: *u koji je teško poverovati i koji teško shvatljiv [niewiarygodny: trudny do uwierzenia i trudny do zrozumienia]*.

1.3.4. Obiekt ogólnie znany

Do tej grupy zalicza się tylko przymiotnik *legendaran* (RSANU 11, 289) a: ten, który przeszedł do legendy; ten, o którym legenda mówi; który, jak w legendzie, jest wyjątkowy, znany, sławny, słynny. Wyjaśnienia znaczenia tego przymiotnika obejmują słowa odnoszące się do tego, co jest w społeczeństwie oceniane i omawiane, nagłaśniane jako pozytywne i odmienne od zwyczajnego (zob. *izuzetan* w definicji leksykograficznej). Pojawia się czasownik *pričati* (mówić, opowiadać) oraz przymiotniki *poznat*, *slavan* i *čujen* (*znany, sławny, słynny*), co łączy ten synonim z innymi, omówionymi wcześniej (*vrstan* i *istaknut*)⁸. Wszystkie one zawierają elementy świadczące o potrzebie i znaczeniu promowania pozytywnie ocenianych obiektów w społeczeństwie.

1.3.5. Obiekt wywiera szczególne wrażenie na obserwatorze

Ta grupa również zawiera tylko jeden synonim: *impresivan* (RSANU 7, 718): tj. taki, który robi wrażenie, wywiera silne wrażenie, sugestywny; ekscytujący. Synonim ten, choć jedyny w grupie, jest poznawczo spokrewniony z kilkoma analizowanymi wcześniej grupami, wydaje się, że przede wszystkim z tą, w której akcentuje się nierzeczywistość obiektów. Chociaż wszystko, co różni się od reszty, może w jakiś sposób zrobić wrażenie na obserwatorze, to szczególnie silne wrażenie wywiera coś, co jest poza sferą naturalności.

⁸ O tym będzie mowa później.

1.4. Sposoby wyrażania oceny pozytywnej z użyciem przymiotnika *odličan* i jego synonimów

Wcześniej wykazaliśmy, że budowa przymiotnika *odličan* oznacza, iż przedmiot różni się od innych (co nie musi oznaczać, że jest pozytywnie oceniany – patrz definicja leksemu *istaknut*), ale że w języku współczesnym używa się go wyłącznie w znaczeniu oceny pozytywnej. Jakie środki językowe pozwoliły rodzimym użytkownikom języka intuicyjnie i bezbłędnie zrozumieć, że jest to ocena pozytywna, gdy używa się jednego z wyrazów ciągu synonimicznego z dominantą *odličan*, zwłaszcza w przypadkach, gdy znaczenie oceny nie jest odnotowane w reprezentatywnych źródłach leksykograficznych?

Jednym z prostszych sposobów zrozumienia, że chodzi o ocenę pozytywną, jest użycie słów o niewątpliwie pozytywnej konotacji w budowie wyrazu lub w definicjach licznych synonimów. Jeśli coś jest kwalifikowane za pomocą słów (lub rdzeni), które odnoszą się do wartości (i ich reprezentacji) uznanych w społeczeństwie, takich jak na przykład Bóg (*bogovski, kao bog*) lub geniusz (*genijalan*)⁹ – staje się jasne, że mowa o przedmiocie, który zasługuje na ocenę pozytywną.

Ponadto odnotowano istnienie tych samych podstawowych (uniwersalnych) metafor pojęciowych, które łączą ocenę *odličan* z ogólną oceną pozytywną *dobar* [dobry]. Z definicji wynika, że przymiotnik *odličan* jest używany w odniesieniu do przedmiotów, które nie tylko są dobre – są bardziej niż dobre. Dlatego wymienione synonimy *odličan* wykorzystują możliwość zastosowania tego samego sposobu konceptualizacji: podobnie jak DOBRZE, ŚWIETNIE ZNACZY U GÓRY / WYSOKO (por. np. *vrhunski; božanstven* zgodnie z definicją zawiera w sobie między innymi również znaczenie *uzvišen*) i DOSKONALE ZNACZY DUŻO (w definicjach synonimów *vanredan, izvanredan, božanstven, neverovatan* użyto wyrażań *vrlo veliki, neobično velik, ogroman, koji se odlikuje veličinom* oraz przysłówki intensywności *veoma* itp.). Tego rodzaju konceptualizacja wywołuje wrażenie wzmożonej (dosłownej i metaforycznej) widoczności przedmiotów nazywanych słowami, w których jest ona obecna, a tym samym uwypukla świadomość ich roli i znaczenia w zbiorowości¹⁰.

⁹ Patrz podrozdz. 1.3.1.

¹⁰ Jest to charakterystyczne także dla innych wyrazów o znaczeniu oceny pozytywnej – zob. Stefanović (2022: 85, 113, 135).

Związek pozytywnej oceny estetycznej z ogólną oceną, niewątpliwie obecny w słowie *dobar*¹¹, widoczny jest w definicjach synonimów *izvrstan*, *vanredan*, *očaravajući*, *bogovski*, *fantastičan* i *vrstan*, w których wyraża się to częstym używaniem słów *cudowny*, *dobry* i *piękny*, co potwierdza, że jest to słowo o wartościowym obiekcie.

Istnienie synonimów, które mogą jednocześnie oznaczać ocenę pozytywną i przynależność obiektu do świata fantastycznego lub nierealnego (patrz podrozdz. 1.3.3) oraz synonimów o znaczeniu wywierającym szczególne wrażenie na obserwatorze, tłumaczone jest wielorakim związkiem poznawczym między czymś, co znacznie różni się od codzienności, a czymś, co należy do sfery nadprzyrodzonej, a zatem skutkuje określonym zachowaniem obserwatora. Wszystko, co bardzo różni się od codzienności, wywołuje silną reakcję emocjonalną. Wcześniej powiedziano, że jeden z analizowanych synonimów, *impresivan*, można pojęciowo łączyć ze sferą nadprzyrodzoną, fantastyczną, magiczną, ponieważ jego znaczenie mówi o silnym wrażeniu i ekscytacji, jakie wywołuje obiekt. Komentując przymiotniki *očaravajući* i *fascinantan*, zwróciliśmy uwagę, że ich znaczenie zawiera element bierności czy też w pewnym sensie niższości obserwatora wobec niezwykłego obiektu, gdyż ów obiekt ma magiczną moc, może zaczarować czy wręcz ujarzmić. Dodatkowa więź konceptualna wynika z faktu, że przedmioty, z którymi kojarzy się metafory pojęciowe DOBRZE ZNACZY WYSOKO / DUŻO, posiadają w jeszcze większym stopniu cechy leksemu *dobar* (bo nominacji dokonuje się przy użyciu leksemu *odličan*), co oznacza, że w porównaniu z „tylko” dobrym są wyższe, cięższe, większe, przez co mogą wywołać u obserwatora nawet poczucie podziwu podszytego strachem¹².

Biorąc pod uwagę fakt, że słowo *odličan* i jego synonimy niosą znaczenie oceny pozytywnej, można się spodziewać, że da się zidentyfikować środki

¹¹ Nie tylko w językach słowiańskich, lecz także w wielu innych (zob. np. Grković-Mejdžor (2008), gdzie podano również stosowną literaturę).

¹² W pracy Stefanović (2023, w druku) podobny obraz pojawia się w związku z jednym z synonimów słowa *otličnyj* (świetny) w języku rosyjskim – w słowie *voshititel'nyj* (zachwycający), które etymologicznie wiąże się z czasownikiem *hitit'* (*hvatat'*, *pohiščat'*), o czym pisze Vasmer (4, 239), oraz w słowach *plenitel'nyj*, *pokorjajuščij* oraz *porazitel'nyj* (występujących jako synonimy *otličnyj*), które otwierają się na kontekst polowania czy walki, a obserwatora sytuują w pozycji zdominowanej.

Budowa przymiotnika *divan*, analizowanego w związku z pozytywną oceną estetyczną, wiąże się z leksemem *čudo* [cud], ponieważ, według Vasmera (1, 513–514), takie właśnie było pierwotne znaczenie rdzenia *div-*. Zatem, użycie tego słowa w licznych definicjach synonimów leksemu *odličan* nie tylko potwierdza związek z wysokim stopniem pozytywnej oceny estetycznej, lecz także odnosi się do zjawisk nadprzyrodzonych.

językowe, które służą do promocji takich obiektów w środowisku językowym i kulturowym. Ponieważ wielorakie środki językowe służą do wyróżniania (patrz podrozdz. 1.3.2), tym samym metaforycznie wybijają się te obiekty na pierwszy plan. W ten sposób zwiększa się ich widoczność (patrz rdzenie słów *viđen, ugledan*) i stają się przedmiotem dyskusji¹³. O nich się mówi, o nich się słyszy, o nich się wie, je się chwali: w definicjach leksemów *vrstan, istaknut* i *legendaran* pojawiają się słowa *poznat, slavan, čuven* i *pohvalan* (znany, sławny, słynny, godny pochwały), co dowodzi jednoznacznie, że takie obiekty są wzorem do naśladowania w społeczeństwie.

Wnioski

Motywy nominacji słowa *odličan* i jego synonimów (które same w sobie często są niejednoznaczne, a w źródłach leksykograficznych określane przez wieloznaczne wyrażenia) powtarzają się i wskazują na wspólną podstawę poznawczą oraz możliwości użycia różnych słów do opisu oceny pozytywnej. Nie ulega wątpliwości, że obiekty określane przez analizowane słowa różnią się od pozostałych – są większe, wyższe, unikalne, wywołują wzmożone reakcje emocjonalne itp., a tym samym przyciągają uwagę. W tym samym duchu, w związku z anomaliami w języku, pisze N.D. Arutjunova (1987: 12): „Odnako, skol’ by optimistično ne smotrel’ na mir čelovek, on prinimaet *horošee* ne kak povsednevnoe, a kak javlenie, zasluživajušče vnimanija i pooščrenija. O horošem soobščaetsja, k nemu privlekajut vnimane adre-sata”¹⁴. Ta sama autorka łączy pole konceptualne nienormalności z konceptami „redkoe, neobyčnoe, iz rjada von vyhodjašče, vydajuščeasja, unikal’noe, individnoe, porazitel’noe, obraščajušče na sebja vnimanie, vyzyvajušče i t.p.”¹⁵ (1987: 8), tj. pojęcia, które występują również wśród synonimów leksemu *odličan* w języku serbskim.

Językowy obraz¹⁶ leksemu *odličan* uzyskany na podstawie analizy ciągu synonimów, wskazuje, że obiekt opisywany tym wyrazem różni się od innych

¹³ Interesujący jest związek etymologiczny między *kazati* (mówić, powiedzieć) i *pokazati* (pokazać), który to potwierdza (zob. Vasmer 2, 159). Więcej na ten temat – Stefanović (2022: 111–112).

¹⁴ Niezależnie jednak od tego, jak optymistycznie dana osoba patrzy na świat, przyjmuje dobro jako coś, co nie jest powszechne, ale jako wyjątkowe zjawisko, które przyciąga uwagę i ciekawość.

¹⁵ Rzadki, niezwykły, nietypowy, wybitny, wyjątkowy, indywidualny, uderzający, przyciągający wzrok, stanowiący wyzwanie itp.

¹⁶ Mowa jest o szkicu, a nie o obrazie, ponieważ językowy obraz uzyskujemy drogą wieloaspektowej analizy całego szeregu źródeł (Bartmiński 2011).

podobnych obiektów – jest większy, wyższy, piękniejszy lub lepszy, jest stosunkowo rzadko spotykany i wywołuje reakcję emocjonalną oraz aprobatę społeczną. Ta reakcja może się przejawiać poprzez metaforyczne wysuwanie obiektu wartościowanego jako *odličan* na pierwszy plan, eksponowanie go jako tematu rozmów. Identyfikacja podstawowych metafor pojęciowych i środków językowych, które służą nie tylko do wyrażania oceny pozytywnej, lecz także opisu sposobu postrzegania i promowania takich obiektów w różnych językach (i kulturach) słowiańskich i niesłowiańskich, niewątpliwie świadczy o tym, że analiza ciągów synonimicznych i budowy wyrazów jest jednym z kierunków, w którym warto kontynuować badanie systemu wartości i ocen.

Literatura

- Arutjunowa N.D. (1999): *Jazyk i mir človeka*, Moskwa.
- Arutjunowa N.D. (1987): *Anomalii i jazyk. K problemie jazykovej «kartiny mira»*, „Voprosy jazykoznanija” 3, s. 3–19.
- Bartmiński J. (2011): *Pojam jezičke slike sveta i načini njegove operacionalizacije*, w: *Jezik – slika – svet. Etnolingvističke studije*, (tłum. Marta Bjeletić), Beograd, s. 41–69.
- Grković-Mejdžor J. (2008): *O semantici staroslovenskih prideva dobrъ i blagъ*, „Južnoslovenski filolog” 64, s. 51–60.
- Schneider I.K., B.T. Rutjens, N.B. Jostmann, D. Lakens (2011): *Weighty Matters: Importance Literally Feels Heavy*, „Social Psychological and Personality Science” 2/5, s. 474–478.
- Schubert T.W. (2005): *Your Highness: Vertical Positions as Perceptual Symbols of Power*, „Journal of Personality and Social Psychology” 89/1, s. 1–21.
- Stefanović M. (2022): *U lavirintu reči*, Novi Sad.
- Stefanović M. (2022b): *Ka opisu koncepta vrednost u srpskom jeziku*, „Južnoslovenski filolog” 78/2, s. 711–730.
- Stefanović M. (2023, w druku): *Vnutrenjaja forma slova i konceptualizacija položitel'noj ocenki: sinonimičeskij rjad s dominantoj «otličnyj»*, w: *Problemy konceptualizacii dejstvitel'nosti i modelirovanija jazykovej kartiny mira*, red. T.V. Simaško, Moskva/Severodvinsk.
- Yu N., L. Yu, Y.C. Lee (2017): *Primary Metaphors: Importance as Size and Weight in a Comparative Perspective*, „Metaphor and Symbol” 32/4, s. 231–249.
- Zaliznjak A.A. (2006): *Mnogoznačnost' v jazyke i sposoby ee predstavlenija*, Moskva.

Źródła

RMS: *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* 1–6, Novi Sad, 1967–1976.

RS: *Rečnik sinonima*, Pavle Čosić i saradnici, Beograd, 2008.

RSANU: *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika*, Beograd, 1959–.

RSJ MS: *Rečnik srpskoga jezika. Izmenjeno i popravljeno izdanje*, red. i ur. M. Nikolić, Novi Sad, 2011.

Vasmer M. – *Ètimologičeskij slovar' ruskogo jazyka v četyreh tomah. Perevod s nemec-kogo i dopolnenija O.N. Trubačeva*, t. 1–4, Progress, Moskva, 1986–1987.

On the Conceptualization of “Excellent” in the Serbian Language: An Analysis of Synonyms and the Inner-Word Form

The word *odličan* ‘excellent’ is used to express a positive evaluation and has a large number of synonyms, but for many of them the lexicographic sources do not provide information about the possibility of using them for expressing evaluation. Moreover, although the inner word-form of the word *odličan* speaks only of general standing out from other objects, the word itself is used only in a positive sense. The inner word-form semantic analysis gives the answer to the question why all the analyzed synonyms can be used for giving a positive evaluation. The article draws attention to a deep conceptual relationship between words with the meaning of *dobar* ‘good’ and *odličan* ‘excellent’, because the same basic conceptual metaphors are used in their synonyms (*dobar* / *odličan* is up / big). It was also established that words with a positive connotation are found in the inner word-form of synonyms of *odličan* or in their definitions, including those that indicate a relationship between a positive general assessment and a positive aesthetic assessment. The meaning of *odličan* differs from “ordinary” objects in such a way that it can be conceptually associated with realm of the fantastic or unreal, which in turn triggers an emotional reaction in the observer. The language reveals that objects that are evaluated positively are treated in a unique way: they are set apart from others, they function as a topic of conversation, they acquire general approval and obtain a special status in society.

Keywords: *conceptualization of positive evaluation, odličan, inner word-form, Serbian language*

Słowa kluczowe: *konceptualizacja oceny pozytywnej, odličan, budowa słowa, język serbski*